

Özgürleştiren Kahkaha

İnsani Deneyimin Komik Boyutu

Peter L. Berger

Çeviri: Erdem Tilci

alBaraka
Yayınları

PETER LUDWIG BERGER

Amerikalı sosyolog ve teolog olarak sosyal bilimler alanında önemli katkılarda bulunmuştur. Thomas Luckmann ile kaleme aldığı *The Social Construction of Reality* (1966) adlı eseriyle çalışması, bilgi sosyolojisi ve toplumsal yapısalcılık literatüründe dönüm noktası olarak kabul edilir. Uluslararası Sosyoloji Derneği tarafından 1998 yılında, 20. yüzyılın en etkili beş sosyoloji kitabından biri olarak seçilen bu eser, Berger'in akademik mirasının temel taşlarından biridir. 87 yaşında hayata veda eden Berger, modern toplumların din, kültür ve toplumsal yapıları üzerine yaptığı derinlemesine analizlerle sosyoloji dünyasında kalıcı bir iz bırakmıştır.

ERDEM TİLCİ

1986 yılında Bursa'da doğdu. Lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 2010 yılında Selçuk Üniversitesi İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 2018 yılında Ankara Üniversitesi Felsefe Tarihi Bölümü'nde "Heidegger'in Hegel Yorumunun Eleştirel Bir Değerlendirmesi" başlıklı yüksek lisans teziyle mezun oldu. 2024 yılında ise Hacı Bayram Veli Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden "Erken Dönem Sartre'da Özgürlük Olanaklarının Çözülmesi" başlıklı doktora teziyle mezun oldu. Son 10 yıldır çeviri çalışmalarını sürdürmektedir.

M. MURTAZA ÖZEREN

İngilizce mütercim ve editör. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunudur. Çok sayıda kitabın çevirisini yapmıştır. Hâlihazırda bir yayınevi bünyesinde proje editörlüğü yapmaya devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
Hazırlık Kabilinden Yorumlar, Kendi Kendine Hizmet Eden Açıklamalar ve Talep Edilmemiş Övgüler	15
GİRİŞ	21

BÖLÜM 1 KOMİĞİN ANATOMİSİ

1. Komik İhlal.....	29
2. Komığın Filozofları ve Felsefenin Komedisi.....	47
3. Kalkaha Atan Keşişler: Çok Kısa Bir Sinitik Fasil	81
4. Gülen İnsan: Fizyoloji ve Psikoloji.....	89
5. Gülünç İnsan: Komedinin Toplumsal İnşaları	119
6. Ara Fasil: Yahudi Mizahı Üzerine Özlü Düşünceler.....	153

BÖLÜM 2 İFADENİN KOMİK BİÇİMLERİ

7. Dikkat Dağıtılması Olarak Komik	167
8. Teselli Olarak Komik: Trajikomedi.....	193
9. Akıl Oyunu Olarak Komik: Mizah	217
10. Silah Olarak Komik: Hiciv	247
11. Ara Fasil: Deliliğin Bengi Dönüşü	273

12. Kurtuluşun Yarattığı Delilik	287
13. Ara Fasıı: Asık Suratlı Teologlar Üzerine	303
14. Aşkınılığın Bir Göstergesi Olarak Komik.....	313
KAYNAKÇA	331

ÖNSÖZ

Bu kitap ilk kez 1997 yılında İngilizce olarak yayınlanmıştı. Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Japonca ve Katalancaya çevrilerek oldukça iyi bir iş çıkarmıştı! Bu nihai Katalanca hususu benim açımdan muazzam bir tatmin kaynağıdır: Kitapları Katalancaya tercüme edilmiş kaç tane yazar tanıyorunuz? Kitabımın orada nasıl alınıldığından haberim yok ama ben kitabı okumuş ve Barselona sokaklarında birbirleriyle karşılaştıklarında kasten kırkırdayan insanlardan oluşan bir altkültür hayal ediyorum.

Elinizdeki kitap 1996'da tamamlanıp 1997'de kamuoyuna sunulmuştu. 18 yıl önce yani; gerçekten uzun bir zaman. Şakayla karışık, kitabı ihtiyarlığın eşliğinde sendelerken yazdığımı dile getirmiştım. O zamanlar öyleyse, şimdi haydi haydi bunamanın eşliğinde olmalıyım. Bundan emin olmak olanaksız ama empirik kanıtlar tam tersini söylüyor. Sahiden, De Gruyter, Eylül 2014'te, bir başka yeni kitabımı –dinsel çoğulculuğu konu edinen *The Many Altars of Modernity*– yayımlayacak ki kitabın ulaştığı sonuçlar yanlış olabilir ama parçalanmış bir aklın ürünüymüş gibi de görünmüyor. Bununla birlikte ikinci baskıya bu yeni önsözü yazmaya hazırlık noktasında *Özgürleştiren Kabkaba'yı* yeniden okurken yazdığım şeyleri beğendim hatta yer yer bunlara güldüğüm bile oldu ama 18 yıl boyunca kaldırılıp bir kenara atılmış bir gönül ilişkisinin şehvetini yeniden canlandırmaya çalışmak

gibi talihsizce bir ilişki kurmuştum onunla. Komik deneyimin insani varoluşun tam da kalbinde olduğunu düşünmeye devam ediyorum fakat bu uzun yıllar boyunca bu deneyim hakkında sistematik olarak akıl yürütmüş de değilim. Muhtemelen kitabın sonunda kısaca ima ettiğim ama tek bir kez lafını etmenin ötesine geçemediğim bir soru –yani komiğin ayırt edici bir modern formu olup olmadığı– dışında, bu konuda söyleyebilecek yeni bir şeyim olduğundan emin değilim. Bu soruya birazdan geleceğim. (Ama bu sorunu yakında çıkacak olan kitabımda ele almıyorum. Seville Berberi'nin de söylediği gibi “*Uno a la volta, uno a la volta*” [her seferinde bir tane]).

İnsan psişesinin bir tür hidrolik sistem olduğu, bir şeyi hasıraltı ederseniz, başka bir yerde yeniden pat diye ortaya çıkacağı yönündeki Freudcu bakış açısının geçerliliğine ikna olmuş değilim. Fakat espriler (*wit*) –Almanca sözcük aynı zamanda “şaka” (*joke*) anlamına da gelir– ile ilgili kitabına Freud, şakalar ile düşler arasında ilgi çekici bir karşılaştırmaya gider: Her ikisi de karmaşık gerçeklikleri fazlasıyla özlü bir sembolik forma sıkıştıran bir *ekonomiyi* temsil ederler. Bu işleyiş genellikle söz konusu gerçekliklerin doğasını keskin bir şekilde belirgin kılar. Bir başka deyişle (düşleri bir kenara bırakırsak) şakaların *bilişsel* bir işlevi vardır: Bunlar, dünyanın daha evvelden dikkat edilmeyen boyutlarının algılanmasını olanaklı kılarlar. Örnek olarak (serbest çağrışım benim bilişsel tarzımın çok önemli bir parçasıdır), bir keresinde Barselona'daki bir arkadaşşıma, Katalanca çeviriyi tamamlayan, yukarıda bahsi geçen aynı kişiye, şu soruyu sormuştum: “Neden bu kadar çok sayıda yurttaşınız İspanya'dan ayrılmak istiyor? Sonuçta, Franco rejiminin sona ermesinden bu yana, İspanya bir hayli elverişli bir toplum hâline geldi.” Şöyle cevap vermişti: “Size bir şaka anlatacağım. Şakayı anlarsanız, İspanyollara karşı beslediğimiz öfkenin derinliğini de anlarsınız.” Bir tren kompartımının paylaşılan dört yolcu var: Orta yaşlı, çekici bir Katalan kadın; onun çok çekici, yetişkin kızı; bu kadınlarla ilişkisi olmayan bir Katalan erkek ve bir İspanyol. Tren bir tünelden geçerken birkaç

dakika boyunca kompartıman tamamen karanlıkta kalıyor. İşitilen tek Őey, çınlayan bir tokat sesi. Dört yolcu tam da bu anda ne dŐşünüyorlar? Yaşlı kadın, “Kızımı iyi yetiştirdim ben, kendini nasıl koruyacağını bilir.” Kız Şöyle akıl yürütür: “Bu durum, bir parça can sıkıcı. Benim tokadın kasti hedefi olmam gerekmez miydi?” İşpanyol “Bu Katalan kadınların hepsi delirmiş. Onlara baktığınız zaman size vurmaya başlıyorlar” diye dŐřünür. Katalan adamın aklından geense Őudur: “Madrid’e giden dört tünel daha!”

Ben bu kitabı yazdığım süreçte, farklı disiplinlerin, özellikle de felsefe ile psikolojinin, komiği nasıl ele aldığını göz önünde bulundurdum. Arayışım çok da tatmin edici olmayan sonuçlar vermişti. Ümit ettiğimden daha az ilgi çekici yazar ve hemfikir oldukları çok az fikir söz konusuydu. Fakat farklı tasvirlerde durmaksızın tekrar eden bir dŐřünce mevcuttu: Komik bir kipte olan algı, kendine has biçimde *uyuşmazlığa* odaklanır: Derinlemesine bir mesele hakkında ders anlatırken ereksiyonunu gizlemeye çalışan bir profesör, hararetle konuşması önlenemez bir hapşırık kriziyle kesilip duran bir politikacı vb. Komik algıda temel bir uyuşmazlığın mevzubahis olduğunu ileri sürmüştüm ben: Bir insanın, (Pascal’ın deyişiyle) saçma sapan bir Şekilde hiçlik ile sonsuzluk arasında konumlanmış bu mahlûkatın, evrenin nihai anlamını idrak etmeye alışması. Ardından, komik algının kozmik bir boyutu olduğunu ve bu açıdan, dosdoğru dinsel olmasa da bir tür dinsel inancın sezdirilmesi (*adumbration*) olduğunu iddia etmiştim. Şahsi okumalarımnda, bu içgörüye en yakın dŐřen filozof, Kierkegaard’dı. (Herhangi bir teolojik yorum yapılmadan önce) denebilir ki din, evrenin anlamsız olmadığı ve taşıdığı anlamın da insanlığa karşı yüce gönüllü olduğu Őeklindeki nefes kesici bir önerme veya sezgidir. Soytarının muhteşem tarihini anlattığı kitabının sonunda, Enid Welsford, imanın kavranışında komedinin trajediye kıyasla çok daha derin olduğunu dile getirerek meseleyi özetlemişti. *Özgürleştiren Kabkaha*’yı yazdığım günden beri, bu meselelerle ilgili herhangi bir fikrimi değiştirmiş değilim.

Bu noktayı daha bir pekiştirmek için bu kitabın orijinal analizini, bilişsel etkiler taşıyan daha yakın zamanlı örneklerle destekleyebilirim. Örneklerden birinde, Başkan Obama yardımcılardan birini çağırıp ona şunları söyler: “Apar topar Kudüs’e uç, ne yapılması gerekiyorsa yap ama Kudüs’teki Kutsal Mezar Kilisesi’ne, İsa’nın gömüldüğü varsayılan mezarın hemen yanına gömülme hakkını istiyorum.” Yardımcısı bir hafta sonra geri döner ve Obama’ya “Eh, görev tamamlandı. Kutsal Mezar Kilisesi’ne gömülme hakkına sahipsiniz artık. Ama sizi uyarmak zorundayım, biraz pahalı olacak.” Obama “Ne kadar pahalı?” diye sorar. Yardımcısı cevap verir: “1 milyar avro”. Obama, “Ne?! Yalnızca iki geceliğine mi?” diye çılgığı basar. Mesiyaniğe hâle son zamanlarda bir parça matlaşmış olsa da kendini beğenmişlik hayatta kalmış gibi görünüyor. Mitt Romney’in 2012 tarihli seçim kampanyasındaki bir başka şakada, bir barmen, egemen çevrelerden bir Cumhuriyetçinin, bir Çay Partisi aktivistinin, bir liberteryenin ve bir New England liberalinin bir bara girdiğini görür. Ne söyler barmen peki? “Merhaba Mitt!” Bir başka örnekte, iki Rus oligark, Moskova’daki Kızıl Meydan’da buluşurlar. Oligarklardan biri Paris’ten daha yeni dönmüş ve diğerine “Baksana, bu kravatı Gallerie Lafayette’ten 100 avroya aldım” der. Arkadaşı ise şöyle cevap verir: “Paris’e gitmene gerek yoktu ki. Aynı kravatı hemen şuracıkta, Moskova’da 300 avroya alabilirdin.”

Son birkaç senedir, modernite ile din arasındaki ilişkiyi açıklayan yeni bir paradigma ile aynı kapıya çıkan şeyin geliştirilmesiyle yoğun bir şekilde meşgul olmuştum. Komik, bu çalışmada belirgin bir şekilde ön plana çıkmıyor. Ama o vakitler üzerinde çalıştığım meseleler ile şu anda çoğunlukla kafa patlattığım meseleleri bir araya getirdiğim takdirde, ilgi çekici bir soru kendini ileri sürüyor: Modernitenin komiğin deneyimi üzerinde belirgin bir etkisi olmuş mudur? Kültürel küreselleşmenin bu deneyimde kayda değer bir rol oynadığını düşünüyorum ben.

Bu konuyla ilişkili olarak çok yakın zamanda meydana gelen iki şahsi deneyimimden bahsedeyim, izin verirseniz. İlkinde,